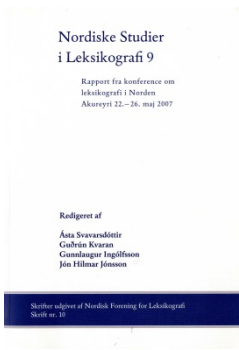

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	Leksikalske huller	
Forfatter:	Lars Brink	
Kilde:	Nordiska Studier i Lexikografi 9, 2008, s. 61-68 Rapport fra Konference om leksikografi i Norden, Akureyri 22.-26. maj 2007	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

LARS BRINK

Leksikalske huller

Everyone thinks lexical gaps are interesting. But they do not appear in our dictionaries. Except for those more trivial cases where the very phenomenon behind a concept does not exist in a population, e.g. *Højnasbjerget*, the name of a steep hill in my home town for which there is no established name in any other language, or *Kildeskattedirektoratet*, the tax authorities in the same area. But an English concept like *cousin* has no established Danish counterpart, and in spite of this being a well-known fact, it is well concealed in our dictionaries. – I analyse a list of the 1000 most frequent Danish words and find as many as 27 instances where Spanish has a lexical gap, i.e. lacks an equivalent. I try to determine whether the gaps are due to culture or accidental. But whichever the reason may be, I appeal to all lexicographers not to obscure the gaps, for not only do we have an obligation to show them in good dictionaries, they are also of high interest for the learned as well as the unlearned.

1. Præsentation af leksikalske huller og deres behandling i ordbøger

Både lægmand og lærd synes, at leksikalske huller er spændende. Der verserer endda folkloristiske historier om, at dét og dét sprog mangler et ord for dét og dét. Eller – nok så hyppigt – at *vores* sprog er det eneste i verden, der har ord for dét og dét. I Danmark siger mange, at vi er de eneste, der har ord for begrebet *hygge*. Og svenskerne plejer at sige, at ingen andre sprog har noget, der svarer til *lagom*.

Også lingvister finder det højinteressant. Og når man har fundet et hul, går tanken naturligvis straks hen på årsagerne til det: Skulle vi danskere have en særlig veludviklet sans for hygge?

Leksikografer synes sikkert også, det er interessant, men dét kan man ikke se på deres ordbøger. Dé er nemlig rensset for huller. Undtagen én slags: Dé tilfælde, hvor selve *fænomenet* ikke forekommer hos et folk. Dét folks sprog mangler naturligvis en ækvivalent. Hvad der ikke kendes, kan naturligvis heller ikke *benævnes*. Hvis rødgrød og kravenisser og store bededag slet ikke findes hos andre folkeslag, så har disse selvfølgelig heller ikke noget *etableret udtryk* for det. Men dét er ikke spor interessant. Det kulturelt interessante er *sagforholdet*, at danskerne har en unik helligdag. Det er helt trivielt, at vi også har et sprogligt etableret udtryk for den, og det er helt trivielt, at de andre sprog mangler et etableret udtryk for den. De gode ordbøger markerer klart, at fx *skattedirektorat*, *Himmelbjerget*, *stegt flask med persillesovs* mangler ækvivalent i de andre sprog, ligesom de giver forslag til, hvordan man kan komme tæt på, eller de definerer dem

slet og ret ved hjælp af en uetableret definition. Udmærket. Men lingvistisk er det uinteressant.

Lingvistisk interessant er det kun, hvis et sprog mangler et etableret udtryk for et fællesmenneskeligt fænomen. Altså fx det fællesmenneskelige fænomen "hygge".

Sådanne huller er der flere af, end jeg for få år siden troede. Men først skal vi se på nogle huller, som alle lingvister kender. Først en slægtskabsbetegnelse. Svarende til dansk *bedstefar* har svensk et leksikalsk hul. Om man så står på hovedet, kan man ikke finde et etableret udtryk i svensk med samme betydning. Man kan sagtens forklare det på svensk (svensk er jo et *komplet* sprog): *farfar* eller *morfar*. Men der er ingen ækvivalent. – Jeg gennemgik på konferencen i Torshavn 2003 en række ord, kendt af alle lingvister, men knap så kendte af leksikografer, der mangler ækvivalenter i andre sprog: Dansk *by* og *skov* er uspecificerede mht. størrelse og mangler ækvivalenter i flere andre sprog. Tysk og svensk er nødt til at specificere bystørrelsen, engelsk er nødt til at specificere skovstørrelsen, hvis man da skal holde sig til etablerede udtryk. Til gengæld mangler dansk overbegrebet for 'morgen' og 'formiddag' svarende til engelsk *morning*. Det interessante er her ikke disse gamle traverses eksistens, men at leksikograferne nægter at gøre rede for dem. Leksikograferne har berøringsangst for ordbogsartikler uden en ækvivalent. Det fører dels til groteske fejl, dels fører det til, at leksikografen hverken selv erkender eller lader sin læser erkende, at her har vi en højinteressant leksikalsk situation. Jeg viste, hvordan eng. *cousin* i hæderkronede ordbøger bliver oversat til dansk *fætter*. Det er jo grotesk: *I've just got a new cousin – Jeg har lige fået en ny fætter*. Ja, god morgen. Selv det for alle indlysende ækvivalent-manglende danske *De* med stort får ikke redaktørerne til at bemærke, at engelsk her mangler noget. Man gengiver det uden videre med *you*. Dvs. man giver en *standard-oversættelse* i stedet for at bemærke, at der ikke findes ækvivalent og så i øvrigt *beskrive* de signaler, der ligger i *De*. En standard-oversættelse er noget ganske andet end en ækvivalent. En standard-oversættelse er "dét udtryk, de målsprogstalende *altovervejende* bruger, når de er anbragt i præcis dé situationer, som de udgangssprogstalende er anbragt i, når de bruger ordet." Det er noget rent statistisk. Det er meget muligt, at vi danske oftest vil sige *fætter* dér, hvor englænderne bruger *cousin* – frekvensmålinger viser jo, at der er flere mænd end kvinder i vore tekster – men *fætter* er ingen ækvivalent. *Cousin* betyder ikke 'fætter'. Der er heller ingen tvivl om, at lige præcis på dét sted, hvor vi i Norden siger *kilometer*, dér siger englænderne *altovervejende mile*, men det har dog intet med ækvivalens at gøre. Og hvis en stakkels dansk kostskoledreng skulle tage mod til sig og tiltale sin brutale lærer med et "*De har ikke lov til at slå mig!*", så vil de danske ordbøger med deres trivielle standard-oversættelse føre til "*You are not allowed to hit me!*" til trods for, at *De*-signalet her skal gengives: *You are not allowed to hit me, Sir!*, men dét siger ordbøgerne ikke noget om. Det lyder, som om jeg er vred på de danske ordbøger. Ingen-

lunde. De er gennemgående fremragende. Men dét teleskop, der burde rettes mod – ikke sorte huller, men – leksikalske huller, har de, som en anden admiral, sat for det blinde øje.

2. Undersøgelse af dansk-spansk

Jeg vil nu gennemgå en række hidtil upåagtede leksikalske huller i spansk. De er fremkommet under mit arbejde med en dansk-spansk ordliste over de 1000 almindeligste danske ord. Jeg er ikke ekspert i spansk, ikke engang fagmand, så der kan godt være fejl i min beskrivelse. Men dém får jeg forhåbentlig rettet af mere kyndige. Derved vil det også blive belyst, at man skal kende to sprog næsten optimalt for at konstatere leksikalske huller.

Det første hul møder vi ved ordet *fræk*. Det hedder *procaz* på spansk. Carl Bratli har eksemplet *una criada procaz ~ en fræk tjenestepige*; det lyder ækvivokt, men det betyder med garanti 'uforskammet, impertinent, næsvis', sådan en, der kan finde på – hvad der i 50'erne var en dødsynd – *at svare igen*. Fra 1965 fik ordet en ny betydningsvariant i dansk: 'utilsløret seksuelt præget, således at det går noget over stregen for god borgerlig opførsel'. "*Fræk pige vil gerne forkæles af fræk fyr*", *en fræk historie, frække blade* osv. Dén variant – der kunne se ud til at være lånt fra svensk – er totalt fraværende fra den store dansk-spanske ordbog. Men selvom den havde været der, tror jeg, at vi ville have stået over for en manglende ækvivalens, et hul. Det specielt skandinaviske er nemlig, at ordet er positivt værdiladet. Dermed er der heller ingen engelsk ækvivalent. For eng. *naughty* og *dirty*, som angives af ordbøgerne er ikke entydigt positive; de kan både bruges med deres negative grundbetydning og med ironisk afstandtagen; *fræk*, derimod er entydigt positivt. Den victorianske mor, der finder *frække blade* på sin søns værelse, vil garanteret ikke bede ham om at *fjerne sine frække blade*. Hun må kalde dem *beskidte, modbydelige* eller endnu stærkere ting. Her har vi et leksikalsk hul i en variantbetydning af et ord.

Skulle dette uoversættelige skandinaviske *fræk* have noget med skandinavisk kultur at gøre? Selvfølgelig har det dét! Skandinavien, specielt Danmark og Sverige, var i 1965 Vestens førende antivictorianske område. Der er stadig mange amerikanere, der smiler skævt, når man siger *Danish*. Og det er ikke wienerbrød, de tænker på. Det er 100% naturligt, at vi i 1960'erne havde brug for et positivt ord, der kunne afløse *sjofel, lummer, slibrig, klam*.

Det næste hul er *frokost*. Det nærmeste spanske ord er *almuerzo*. Men dét er typisk et noget større og fremfor alt *varmt* måltid, der indtages kl. 14–15, altså flere timer efter den danske frokost. Her har vi naturligvis et hul betinget af virkeligheden. Der findes i spaniernes verden ingen frokoster, og derfor har de selvfølgelig heller ikke noget fast udtryk for det.

De fleste huller er af dén art, at det danske ord udgør et underbegreb eller et overbegreb til det nærmeste spanske ord.

Man kan således på spansk ikke sige *bage*. Man kan “gøre brød, gøre kager, gøre tærter”: *hacer pan/pasteles/tortas*, men ikke slet og ret bage.

På dansk er et *bor* mange ting, fx minebor og tandlægebor. Spansk har *barreno* og *fresa* herom, foruden det almindelige bor, *la barrena*, men signalerer aldrig slet og ret ‘bor’ med et hævdvundet udtryk.

Det danske *bondegård* ligger skævt for spansk, idet en spansk *granja* er en mindre gård – her er *bondegård* altså overbegreb. Til gengæld overlapper det *hacienda*, der omfatter både store gårde og godser. En landbrugskyndig kan sikkert finde nogle grunde til, at grænserne ikke falder nogenlunde sammen.

På dansk kommer der både *dug* på græsset og på vinduesruden. Men spansk “ser” det som to forskellige ting: *rocío* (afledt af det opr. ord for dug, lat. *ros*) henholdsvis *empañamiento*. Kulturel forskel? Naturligvis ikke. Der er tale om to synsmåder, der er omtrent lige naturlige: den umiddelbare, at det *ikke* er *det samme*, og den mere forstandsmæssige, at det *er* det samme. Spansk har altså ikke noget ord for ‘dug’, kun to underbegreber.

Et dansk *hegn* svarer omtrentligt til spansk *cerca*, men kan dog umuligt være en mur. Det kan en *cerca* udmærket. Her er dansk altså underbegreb til den nærmeste spanske ækvivalent.

På dansk skelner vi skarpt imellem *at klæde sig ud* (til karneval fx) og *at forklæde sig* (som spion fx). Men det gør spansk ikke. *Disfrazarse* bruges om begge dele, dvs. overbegrebsligt om at iklæde sig noget illuderende, hvad enten det er en leg, eller nogen for alvor skal vildledes. Dansk har kun underbegreberne, ikke noget etableret overbegreb.

Det mest forbløffende “hul” i det spanske leksikon er *tyv*. Man skulle jo tro, at alle sprog havde en ækvivalent til *tyv*. Men spansk *ladrón* er overbegrebsligt for ‘tyv’ og ‘røver’! Man kan præcisere ‘et tyveri’: *hurto* (afledt af det lat. ord for tyv, *furt-*), selvom det er almindeligere at bruge *robo*, der er overbegreb for tyveri og røveri. Man har også et præcist ord for ‘stjæle’: *hurtar*. Men de stakkels tyveknægte bliver altså af hundreder af mio. mennesker hver dag slået i hartkorn med røvere!

I alt finder jeg 27 huller i spansk blandt de 1000 almindeligste danske ord. Jeg må sikkert trække et par af dem tilbage. Til gengæld har jeg uden tvivl óverset nogle.

3. Hvor stor er ulykken?

Men hvilken *praktisk* rolle spiller det nu, at vore ordbøger ikke er opmærksomme på dem? Hvad kan det gøre, at en oversætter lader den spanske detektiv indtage en frokost med sin elskerinde? Jeg vil kalde det kulturelt undergravende arbejde. Oversætteren trivialisere kulturforskellene mellem Danmark og Spanien; han globaliserer, hvor han burde lókalisere. Han bedriver *interpretatio romana*. De gamle romere yndede at identificere fremmede folks institutioner med romerske.

Oversatte fx fremmede gudenavne med romerske. Tacitus var ikke bleg for at kalde germanske sagnhelte som Sigurd eller de to Helge'r for *Hercules*. Det var skønt, for dét, læserne elskede, var naturligvis at høre om det *fremmede*.

Og hvis den spanske oversætter skriver *procaz* om "en fræk pige", så har han misforstået sin tekst; han er måske klog nok til at skrive *indecente, immoral*, dvs. uanstændig; men også her misforstår han, for disse ord er negativt ladede. Han er nødt til kreativt at udfylde hullet i det spanske sprog med et uetableret udtryk.

Det siger også sig selv, at hvis man bruger et fremmedsprogligt overbegreb, fx oversætter *hegn* med spansk *cerca*, så bliver det elementært galt. Det ville svare til, at man i danske tekster erstattede *sofa* med *møbel*, eller *kjole* med *tøj*. Her går der oplysninger tabt. Derimod vil man i mange tilfælde kunne gengive et overbegreb med et underbegreb, hvis konteksten i øvrigt peger på et sådant. Og det vil den meget tit gøre. *København er en smuk by* kan gengives ved *Copenhague es una ciudad hermosa*, men dansk *by* dækker også *pueblo* og *aldea*. Så en sætning som *Der er ca. 20.000 byer i Danmark* kan ikke oversættes simpelt til spansk. Men det er heller ikke en ordbogs opgave at oversætte konkrete tekster. Ordbøgernes emne er sproget, og derfor må ordbøgerne nøjagtigt formidle, hvad sprogets ord betyder: det gøres bedst med ækvivalenter – hvis de vel at mærkes *findes*.

4. Hvordan skal det gøres?

Hvordan skal nu hullerne se ud i ordbøger? Der skal simpelthen stå: **MANGLER!** og så skal de nærmeste ækvivalenter og deres begrænsning beskrives. Man kan også udmærket forsøge sig med en definition af det manglende begreb. Fx skrive, at ital. *bambino* er et "barn på ca. 0–11 år". Enhver snak om over- og underbegreber vil gå hen over hovedet på læseren, parentes vil blive misforstået, og skråstreg bør bandlyses. Hvis man fx skriver, at svensk *kusin* eller eng. *cousin* på dansk betyder 'fætter/kusine', så vil læseren slet ikke forstå den specielle sproglige situation. Han vil tværtimod som alle amatører tro, at *kusin* s o m m e t i d e r' betyder 'fætter' og sommetider 'kusine', skønt sandheden er, at *kusin* aldrig betyder 'fætter'. Ganske som *hund* aldrig betyder 'hanhund'. Og *menneske* aldrig 'kvinde'. Hvis der er noget i konteksten, der viser, at referenten er en han, så er det med garanti ikke *kusin*, *menneske* el. *hund*. Disse ord kan kun signalere et overbegreb.

Disse betragtninger gælder ikke deiktiske ord. Under diskussionen mente en deltager, at fx det finske pronomen for mennesker, *hän*, godt kan signalere en konkret kvinde. Selvfølgelig kan det det. De deiktiske ord i 3. person betegner præcist, hvad man peger på – eller subjektet i den foregående sætning. Derved fremkommer en kamæleon, der – efter helt faste regler – udpeger et eksemplar blandt et overbegreb. *Hän* betyder derfor snart 'Marjatta Kuusinen', snart 'Erik den 14.'. Ganske som *her* snart præcist betyder 'i mit redskabsskur' snart 'på Hawaii'.

5. Hygge

Lad os slutte med det svære spørgsmål: Har vi danske patent på begrebet 'hygge'? Umiddelbart nej, for vi har tyvstjålet betydningen fra norsk. Ordet betød i oldnordisk 'tanke, fornuft', jf. *hu*, men drejes både i dansk, svensk og norsk hen til 'beskyttelse', hvad det jo er yderst *fornuftigt* at ty til for småfolk. De norske dialekter drejer det så hen til den nuværende betydning, og dén tyd optager dansk i 1700-tallets slutning som en ny variant til *hygge* 'beskyttelse', som endnu levede, men snart efter uddøde. Lånet befordredes vist især af de mange nordmænd i København, der skrev på dansk, men med diskrete norvagsmer. Hvordan *er* så den nye betydning? Det er så heldigt, at ODS har en glimrende definition af ordets nuværende prototypiske betydning. (Dén bør man her som så ofte holde sig til, så undgår man en mængde udvandringer):

tilstand ell. følelse af velbefindende (især: ved at sidde lunt og fredeligt inden døre), af hjemligt velvære, og ODS har endda en supplerende kunstnerisk definition af mesteren Jeppe Aakjær:

Der er over Stuen det, som vi kalder Hygge, noget der ligesom besjæler Tingene, saa de staar og sender Ynde fra sig, som Blomster udsender Duft.

Min eneste anke er, at ODS ikke opretter en variant-betydning for interiører. En stue kan være nok så hyggelig, men hvis man betragter den ensom, fx på et museumsbillede, er selve den kollektive stemning jo typisk ikke til stede. Aakjær-citatet har denne nuance. Stuen giver én det indtryk, at der *kunne* være megen hygge (i grundbetydningen) her.

Svensk fik ikke denne videreudvikling. Standard-oversættelsen er *trevnad*, men det er ingen god ækvivalent. Det betyder 'velbefindende', 'at man har det rart og afslappet'. Momentet 'indendørs tryk, afslappet, kollektiv stemning' mangler. Men skulle svenskerne, disse Vestens kollektivismekspertter virkelig have et hul her? Næppe. For i nyere tid er udtrykkene *mysig* og *ha det mysigt* dannet. Først om interiører, men så også om selve stemningen.

Nuvel, danskerne kender kun ét fremmedsprog, engelsk, så det er vel i forhold til dét, at vort fortrin skulle gælde. Ordbøgerne nævner *comfort* både om følelsen og det interiør, der fremkalder den. Det duer ikke, for det kollektive mangler. Men så *snug* adj.? Det kommer tæt på. Det gengives i sin nærmeste variant i ved 'comfortable, cosy' med Thackeray-eksemplet "He liked snug dinners of all things in the world." Og *cosy*? Dét gengives *snug, comfortable* med association til beskyttelse og varme. Endelig har eng. *fireside cosiness*, men det kræver ifølge min hjemmelmand en pejs, så det er kun et – udmærket – underbegreb. Jeg må konkludere, at engelskmanden har en række muligheder til præcis gengivelse af *hygge*. Ja, det er mit skøn, at den *dyrkelse* af hjemlig hygge, der i dansk opstår i 1800-tallet og kulminerer i slutningen af århundredet, i virkeligheden stammer fra England. Engelsk kultur var idealet for den danske, og vi fik i Imperiets glans-

tid begreber som *gentleman, fair play, sport og liberalisme*. For englænderne var centrum den åbne kamin med hjemmets klenodier på kaminhylden. For os var det petroleumslampen.

Skulle *hygge* da være et kultur-fænomen? Jeg tror det. I hvert fald dyrkelsen af det, for selve følelsen af indendørs tryghed og åbenhed i familiens skød er sikkert fællesmenneskelig. De gamle romere har da vel kendt *dén*, men de dyrkede den ikke. Og derfor har latin intet ord for *hygge*. De kendte *securitas*, tryghed, varme, god mad og slægts-kærlighed, men ikke så meget familie-kærlighed, for kernefamilien var ikke opfundet. Hjemmets centrum var arneilden, *focus*, men de dyrkede den med religiøs andagt og anbragte deres husguder, lærer, ved den, men *hygge* er ingen religiøs følelse. Og hvordan skulle de kende noget videre til *hygge*, når de velafrettede børn for længst var lagt i seng og slaver vimsede ind og ud af stuen, i et samfund fuldt af hemmeligt politi og stikkere, og hvor man skulle op ved daggry?

Ordbøger

Bratli, Carl 1947–1951: *Spansk-dansk ordbog*. København: Forfatterens Forlag.

ODS = *Ordbog over det danske sprog* 1919–1956. København: Gyldendal.

SOED = *The Shorter Oxford English Dictionary* 1978. Clarendon.

Windfeld Hansen & Gawinsky 1999: *Dansk-spansk ordbog*. 5. udg. København: Gyldendal.

Anden litteratur

Brink, Lars 2003: Hvad har leksikografien lært af semantikken? Intet! I: Hansen & Johansen (udg.): *Nordiske Studier i Leksikografi* 6. Torshavn.

Lars Brink
 professor, f. 1945
 Elmevænget 30
 DK-2880 Bagsværd
 labri@webspeed.dk

